

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Валентина Піскун

(Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПИСЬМЕННИКА ЮРІЯ СМОЛИЧА В “КОМІТЕТІ ЗА ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ” (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТОГО ФОНДУ В ЦДАМЛМ УКРАЇНИ)

У статті аналізується діяльність українського радянського письменника Юрія Смолича в Комітеті за повернення на Батьківщину. Його оцінка роботи української політичної еміграції та її ролі в українському суспільно-політичному житті після Другої світової війни; рефлексії автора на його ж роботу у не опублікованих спогадах “Записи – нідочого – на схилі віку”.

Ключові слова: Комітет за повернення на Батьківщину, Юрій Смолич, українські політичні емігранти, ідеологічна боротьба з українським буржуазним націоналізмом в СРСР, пропагандивні брошури, офіційне листування.

Валентина Піскун. Деятельность писателя Юрия Смолича в “Комитете по возвращению на родину” (по материалам личного фонда в ЦГАМЛИ Украина)

В статье анализируется деятельность украинского советского писателя Юрия Смолича в Комитете за возвращение на Родину. Его оценка работы украинской политической эмиграции и ее роли в украинской общественно политической жизни после Второй мировой войны; рефлексии автора на его же работу в неопубликованных воспоминаниях “Записи – ни до чего – на склоне вeku” (“Записи – ни к чему – на закате жизни”).

Ключевые слова: Комитет за возвращение на Родину, Юрий Смолич, украинские политические эмигранты, идеологическая борьба с украинским буржуазным национализмом в СССР, пропагандистские брошюры, официальная переписка.

Valentyna Piskun. The work of the writer Yuri Smolych in “the committee on return to homeland” (according to materials of the personal collection in csamula)

The article analyzes the work of the Ukrainian Soviet writer Yuri Smolych in the Committee for return to the motherland. His evaluation of the Ukrainian political emigration and its role in the Ukrainian socio-political life after Second World War is given; author’s reviews on his own work in non-published memoirs “Notes – for nothing – in later life” are analyzed.

Key words: Committee for return to the motherland, Yuri Smolych, Ukrainian political emigrants, ideological struggle with Ukrainian bourgeois nationalism in USSR, propaganda brochures, official correspondence.

На одній із наукових конференцій у жовтні 2011 р. французький історик П'єр Нора виголосив доповідь під назвою “Історія як захист від політики”, в якій наголосив на тому, що тенденція вивчати історію ХХ ст. “виникла наприкінці 1970-х років, і нам важко уявити, що тоді не було й мови, щоб обрана в університеті тема наукової праці охоплювала період після 1918 р. Сьогодні все навпаки. Великі потрясіння й перипетії минулого століття надихають нас робити історичні дослідження, пояснювати те, що ми побачили, пережили, в чому ми самі або наші близькі безпосередньо брали участь. Ці потрясіння в деяких країнах пов'язані з тоталітаризмом, в інших – із набуттям незалежності колонізованими країнами, а в усьому світі – з прискореним трансформуванням умов життя кожного з нас” [4]. Перефразовуючи назву П. Нора стосовно об'єкту нашого дослідження, – особи Юрія Корнійовича Смолича (як уточнили дослідники, ім'я батька Смолича Корнелій, а не Корній [3]) і його діяльності упродовж 1920-х – 1970-х років, її можна окреслити як “історію входження літератора в політику”. Народжений в Умані в 1900 р., Юрій Смолич вісімнадцятилітнім окунувся у вир Української революції. Служив у війську Симона Петлюри, потім писарем у штабі генерала В. Сінклера, грав у театрі й саме тоді розпочав свою літературну творчість. Увірвався в літературу як романіст-фантаст, але так і не зреалізував вповні свій талант. Віктор Гриневиц у статті “Служив у Петлюри артилеристом” зауважив: “Можливо, саме

тому Юрій Смолич і вижив, що все життя був на короткому повідку у чекістів. Вони мали на нього достатньо компромату” [2]. Компромат збирався не лише з практики особистого життя Ю. Смолича, а також і його родини, оскільки його рідний брат Ігор Корнелійович (27.01.1898 – 2.11.1970) належав до не більшовицького табору в роки революції. У 1920 р. він емігрував до Константинополя, а згодом опинився в Берліні. Як зазначають довідники, І. Смолич – історик, філософ, богослов, доктор філософії Східноєвропейського інституту Вільного університету Берліна, доктор богослов'я Сергієвського православного Богословського інституту, активний діяч Німецької єпархії РПЦ Московської патріархії, автор фундаментальних праць з історії Православної Церкви: “Жизнь и учение старцев”, “Русское монашество”, “История Русской Церкви: 1700–1917: в 2 частях” та ін. [5]. Окрім того, Ю. Смолич був добре знайомий з Миколою Хвильовим, належав до ВАПЛІТЕ. Саме Смолич у трилогії спогадів 1960-х рр. “Розповідях про неспокій”, “Розповідь про неспокій триває” та “Розповідям про неспокій немає кінця” описав неординарне літературне життя, буттєвість письменницького кола у 1920-х – 1930-х рр. Згадав імена заборонених тоді М. Хвильового, М. Ірчана та ін.

Покоління людей, до якого належав і Ю. Смолич, відомий український мовознавець і культуролог Ю. Шевельов назвав “петлюрівським поколінням”, тобто людьми, які брали участь в революції і так чи інакше були причетні до творення Української Народної Республіки. За цю причетність до українського державотворення багато з них поплавилися життям, інші – обрали шлях утвердження нової радянської держави і комуністичної ідеології й виявилися заручниками власного вибору. У когорті оспівувачів радянського як переможного на передових позиціях Ю. Смолич і в той же час, особливо на схилі віку, спроба самовиправдання своїх вчинків; намагання пояснити слабкість своєї натури обставинами, що склалися. І все це лягало на папір. От хоча б про самотність: “Я завжди був самотній суспільно. Навіть з найближчими, любими мені товаришами. Всі ходили по суботах до Суровцової і Петренка (Має на увазі Харків у 1920-х роках. Надія Суровцова (1896–1985) – українська громадська діячка, літературознавець, історик за освітою. У 1925 р. вона повернулася в Україну, працювала редактором у ВУФКУ, редактором прес-бюро в МЗС, була аспіранткою науково-дослідної кафедри історії України Д. Багалія. У 1927 р. її заарештували та засудили Григорій Петренко (1890–1951) – журналіст, перекладач. У 1920–1921 р. працював зав. консульським відділом посольства УНР в Німеччині, з березня 1922 р. перейшов у Повпредство УСРР, у березні 1923 р. виїхав у Харків, де працював у Зовнішторзі, а з 1924 р. – зав. прес. бюро Народного комісаріату закордонних справ. У 1927 р. його звинувачено у шпигунстві, репресовано. Помер у 1951 р. на засланні – В.П.), а я не ходив; всі збиралися в будинку Блакитного, а я уникав бувати часто; всі зустрічали разом Новий рік, а я в цей час залишався дома і сідав працювати... І так усе я шукав самотності.

Люблю і ненавиджу самотність. Прошу вирватись з неї і жадаю поринути в неї цілком. 9.XI.64” [11, арк. 15-16]. Така лінія поведінки відбилася й на його творчості. Коли у 1930-х українське опозиційне письменство знищувалося фізично, Ю. Смолич пише автобіографічні твори “Наші тайни”, “Вісімнадцятилітні” (1936–1938 рр.), в яких розвінчує й висміює лідерів Української революції й засуджує їхній вибір. А після війни стає трибуном боротьби з українськими націоналістами й автором найбільш розтиражованої трилогії “Світанок над морем”, “Мир хатам, війна палацам”, “Реве та стогне Дніпр широкий” (1956–1960 р. Наклад 300000 примірників; перевидання у 6-ти томнику, а згодом у 8-ми томнику творів Ю. Смолича та перевидання окремими книжками). Водночас роздуми в “Записах нідочого на схилі віку”. “Фізично життя було не легке: і хвороби, інколи дуже тяжкі, невиліковувані недуги на все життя, п'ять хірургічних операцій. Душевно – теж не просто: дві світові війни, події від тридцятих років – загибель усіх друзів, ламання усталених життєвих уявлень, а тоді ще раз – ламання їх назад тощо і тощо.

Надмірна переобтяженість громадською діяльністю, в якій інколи доводиться робити зовсім не те, що хочеш, до чого маєш схильність.

В особистому житті – не просте життя: одна родина, ламання її, друга...” [11, арк. 26].

Складні внутрішні протиріччя супроводжували Ю. Смолича від 1920-х і до самої смерті й 1976 р. Він став своєрідним заручником свого власного тремтливого “Я”, своєї фізично-сутнісної слабкості перед всепроникною більшовицькою силою, заручником свого духовного гріхопадіння.

Фонд українського радянського письменника Юрія Корнійовича Смолича охоплює значну кількість різномірних справ, в тому числі й ті, що стосуються його діяльності в Комітеті за по-

вернення на Батьківщину, а згодом у Товаристві зв'язків з українцями за кордоном (створене у 1960 р.), де він був головою понад 15 років. Це, зокрема, офіційне листування Ю. Смолича як відповідального члена Комітету за повернення на Батьківщину від УРСР, матеріали пропагандистського характеру (брошури), спрямовані проти українського національного руху за кордоном, листування як куратора з українськими діячами в Канаді (зокрема з П. Кравчуком), його власні роздуми зафіксовані у "Записах – нідочого – на схилі віку", газетні статті за його ж авторства. Переважна більшість документів надруковані друкарською машинкою, часто з рукописними правками самого Ю. Смолича (почерк мав поганий і сам не любив читати рукописних текстів).

Після Другої світової війни радянські спецслужби розгорнули потужну пропагандистську роботу в боротьбі з українським націоналізмом за межами СРСР. Ю. Смолич став знаряддям пропагандистської боротьби з українськими політичними емігрантами. Власне українське слово, вкладене в лайливо образливі тексти, мало працювати проти українців, цілеспрямовано дискредитовувати їхні ідеї й вчинки. Популярним засобом пропагандивної радянської машини у цій справі стали публіцистичні статті у пресі, брошури. Найбільш розтиражовуваними брошурами, що вийшли з-під пера Ю. Смолича були: "Вороги людства та їх найманці". – Київ, Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1953. – 120 с., тираж 75 тис. примірників (перевидавалася тричі), "З народом і проти народу". – Берлін, 1958. – 81 с. На замовлення спецслужб він також публікував статті в газеті, зустрічався з людьми, вів листування.

Ідеологічне протистояння між українськими емігрантами як речниками знищеної більшовицями УНР і державою переможницею у Другій світовій війні – СРСР ще більше загострилося у післявоєнний період. Намагання СРСР повернути переміщених осіб на батьківщину не завжди було успішним. Більше того, один із колишніх радянських репресованих Іван Багряний написав своєрідний маніфест "Чому я не хочу вертатися до СРСР?", в якому наголошував про своє власне й всього українського народу стражденництво під владою більшовиків. "Я не хочу вертатися на сталінську "родіну" тому, що підлість, цинізм і жорстокість більшовиків не знає меж" [1, с. 85].

Повернення колишніх радянських громадян на батьківщину супроводжувалося низкою заходів правового характеру. Зокрема, Указ Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 р. "Про амністію радянських громадян, які співробітничали з загарбниками в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.". Також органами влади здійснено ряд практичних заходів щодо репатріаційної діяльності. У березні 1953 р. було ліквідовано управління Уповноваженого при Кабміні СРСР у справах репатріації, а натомість на початку 1955 р. створено Комітет за повернення на Батьківщину. Очолив його генерал-майор у відставці, колишній військовополонений М. Михайлов.

Комітет знаходився у Берліні на Беренштрассе, 65. Він також видавав однойменну газету ("За возвращение на Родину") та вів щоденні радіопередачі. Вся діяльність його співробітників була спрямована на "переміщених осіб і емігрантів з числа радянських громадян, а також всіх співвітчизників, які знаходяться в еміграції..." [13, арк. 1].

Юрій Смолич неодноразово публікував агітаційні листівки, статті в газеті, зустрічався з людьми, вів листування. У статті "Українські націоналісти і нацисти", опублікованій у жовтні 1956 р. він писав: "Ні не мають права "проводити" українських націоналістів прилучати і свій голос до всенародної ненависти проти гітлеризму, бо вони поділяють цілковиту відповідальність за всі злочини гітлерівців на Україні, за всі збиткування над українським народом" [13, арк. 1-13в]. Так огульно й несправедливо оцінював Ю. Смолич практично всіх закордонних українців.

У 1958 р. Ю. Смолич видрукував і розповсюджував серед українських емігрантів брошуру "З народом і проти народу" [7]. Вона розсилалася з відповідним листом від імені Комітету. У відповідь на неї до Комітету надходили листи різного змісту в тому числі й з подякою. Так Ольга Лозик із Парижу 17.VII.1958 р. надіслала листа (в справі 824 зберігається його копія № 48820, написана російською мовою). "... дякую Комітет за одержання газети. З нетерпінням чекаю кожного номера, із якого можу так багато дізнатися про свою Батьківщину. Я виїхала із Любачева в 1938 році. Тут вийшла заміж, чоловік мій під час війни потрапив у полон, повернувся без здоров'я. Я працюю на швейній фабриці. Дуже дякую Вам, особливо за брошуру "З народом чи проти народу". Я завжди буду з народом" (Підпис Ольга Л.) [10, арк. 1] (Тут і далі по тексту переклад Валентини Піскун).

Михайло Шевченко з Бразилії 11/VIII-58 р. у своєму листі на ім'я Ю. Смолича (у справі 824 зберігається копія з листа №52093 4/X-58 р.) наголошував: “Брошурую “З народом чи проти народу” удалось доказати абсурдність українського націоналізму, яких би відтінків він не був.

Слід розуміти, що Ваш негативний світогляд – кредо в націоналістичній ідеології не обмежується лише українською нацією, тобто Ви також засуджуєте не лише підданий вашому нищівному аналізу в вище згаданому манускрипті український націоналізм, але так само й інші націоналізми і шовінізми, незалежно їх етнічної групи і політичному становищу в світі.

Вважаю було б бажаним, щоб хтось із росіян й ізраельтян на подібну брошуру “З народом чи проти народу” наніс би удар по ідеології російського великодержав'я і по сіонізму. Це було б таким же позитивним внеском в ідею взаєморозуміння між народами, як і Ваше наукове розвінчання українського націоналізму і пришвидшило б соціалізацію нашої планети” [9, арк. 2-3]. (Шевченко в листі просив його прізвище не афішувати).

Полемізуючи з Ю. Смоличем, один із переміщених осіб Василь Гришко видав брошуру “Хто з ким і проти кого? Відкритий лист Юрію Смоличу. – Видання українського Інформаційного бюро, 1958. – 22 с. (Друк. Друкарня “Українських вістей”, Новий Ульм, Німеччина). Брошура складається із 14 розділів (також зберігається у справі), які охоплюють різні аспекти дискусії з Ю. Смоличем з приводу орієнтації українських націоналістів на закордонні уряди та сутності української радянської державності. Звертаючись до Ю. Смолича, автор про себе написав таке: “Я досить добре знаю Вас особисто. Тоді я був 18 річним робітником на ХТЗ й одночасно автором книги повістей “Стик”, що її видало видавництво “Молодий більшовик”. Працює в Комітеті один з близьких моїх колег Ігор Муратов. Вадим Собко разом вчилися в Київському й Харківському університетах” [12, арк. 21]. Ю. Смолич у своїй брошурі звинувачує українські організації в еміграції й їхніх керівників у тому, що вони є “агентурою чужоземних розвідок”. У свою чергу В. Гришко наголошує: “Що ж за установа Ваш Комітет. Адже ні для кого не є секретом, що ця установа, очолювана досі відомим генералом советської розвідки – МГБ Михайловим, а тепер очолена також генералом розвідки – Вішневським, це не більше й не менше, як формально-правно легалізована в Німеччині, під назвою “Комітету”, станиця діючої в Західній Європі советської розвідки, що через свою агентуру проводить звичайну розвідчу діяльність у заплілі західних держав, зручно використовуючи для цього таку добру нагоду, як право займатися “репатріацією” своїх колишніх громадян. Що при цій нагоді Комітет проводить і розкладово-диверсійну роботу серед мас політичної еміграції, переважно в формі шантажу, терору й вербування осіб з-поміж емігрантів агентури – це ніскільки не змінює того факту, що цей “Комітет” є звичайною частиною служби советської розвідки, бо ж одним із найважливіших об'єктів діяльності цієї розвідки якраз і є протисовєтська політична еміграція” [12, арк. 43в]. Автор наголошує на тому, що Ю. Смолич вибрав собі службу саме на цю розвідку. “Ви були тоді не одним із мільйонів, а одним із дуже нечисельних одиниць, яких влада Москви в Україні вибрала собі для ролі посередників між нею і народом. Ви були одним із тих, хто буквально кількох українських письменників, що їх, розстрілявши й ув'язнивши сотні інших, влада Москви зробила своїми добре платними пропагандистами і привілейованими слугами, відокремивши таким чином Вас від маси українського народу. І Ви були протягом усього часу його найбільших страждань не з своїм народом, а з ворожою йому владою Москви, а, отже, проти народу” [12, арк. 193в].

Ще наприкінці 1945 р. в Новім Ульмі розпочала виходити газета УРДП “Українські вісті” головним редактором якої був М. Воскобійник. У 1955–59 рр. при газеті “Українські вісті” виходив спеціальний бюлетень – газета, орган комісії ЦК УРДП “Ми ще повернемося”, створений як відповідь на берлінський “Комітет за повернення на Батьківщину”, який закликав українців повертатися в “щасливу, радянську квітучу Україну.

Ю. Смолич знайомився з працями українських політичних емігрантів. Особливо його цікавила постать В. Винниченка (більше як письменника), Смолич мріяв написати про нього твір. У справі 863 зберігається “Спеціальний блокнот”, в якому він на 1 сторінці записав: “Читаючи “Заповіт борцям за визволення” Винниченка. Писано “Заповіт” в Мужені (Франція) 4. VIII. 1949 р.”. Тут Ю. Смолич конспектує різні думки В. Винниченка і паралельно висловлює свої думки щодо еміграції, виписує факти на шляху трагедії української нації, роздуми з приводу невідомих творів В. Винниченка “Конкордизм”, “Нова заповідь”. Так щодо еміграції підкреслює “Еміграція = українці без України проголошують закони для України без українців” [10, арк. 1-3(15)].

Ю. Смоличу надсилали для узгодження різні заходи, пов'язані з діяльністю Комітету. На одному з документів, де знаходимо перелік таких заходів як створення філії комітету в Києві, канали для роботи української філії, введення до складу Комітету ще шести членів від України (кандидатури є), створення в Києві секретаріату філії із трьох звільнених штатних осіб фінансування тощо, рукою Ю. Смолича помічено: "Укр. еміграція

наибольшая и

к-р притом

= необходимо контрпропаганду" [10, арк. 38-39].

Окрім того, до Ю. Смолича надходили листи-звернення від працівників Комітету про форми участі письменника в роботі згаданого органу. Так 19 листопада 1956 р. голова Комітету Микола Михайлов писав до Ю.К. Смолича з приводу форм участі останнього в діяльності цього органу: "До таких форм роботи ми передовсім віднесли б Вашу участь у видаваній Комітетом газеті "За возвращение на Родину" і радіопересиланнях. У періодичній публікації статей, нарисів і ін. про життя трудящих в Україні, про післявоєнні зміни в економіці, культурі і т. д., оповідань про зустрічі з тими, хто живе й працює після повернення на рідній Україні. Оповідання про їхнє життя і працю, їхні особисті виступи, організовані за Вашою участю, сприяли б успіху нашої праці.

У Комітеті іноді виникає необхідність надати допомогу співвітчизникам, які повернулися у їх працевлаштуванні й забезпеченні житлом. Тому Ваша епізодична участь у розв'язанні таких питань шляхом особистого контакту з місцевими організаціями була б плідною" [8, арк. 1-2]. Пропозиції, надіслані Ю. Смоличем до Комітету були сприйняті неоднозначно. Про це знову ж таки читаємо в листі М. Михайлова від 25 квітня 1957 р. "Ваша пропозиція щодо розширення кола кореспондентів газети і радіо Комітету за рахунок залучення деяких письменників, імена яких відомі всім українцям, котрі живуть за кордоном, для підготовки кваліфікованих пропагандивних матеріалів, в яких заперечуються наклепницькі видумки українських націоналістичних газет, вважаємо вірним і вчиняємо заходи щодо своєчасного отримання Вами необхідної для цієї мети літератури.

Ми поділяємо Вашу думку стосовно видання окремих брошур з матеріалами, в яких розвінчується антинародна суть українських націоналістів, і сподіваємося, що представники Комітету в м. Києві нададуть Вам необхідну допомогу в цьому питанні.

Вашу пропозицію стосовно трансляції по внутрішній радіосітці деяких виступів громадян, які повернулися на Батьківщину, на нашу думку, слід детально обговорити у відповідних організаціях, що керують радіопересиланнями в Україні. При цьому ми вважаємо доречним запропонувати транслювати такі матеріали, які шляхом показування тяжкого, безправного життя переміщених осіб, які перебувають за кордоном, надаватимуть позитивне значення на виховання радянського народу в дусі любові і відданості нашій Батьківщині.

Якщо ж у цих виступах буде так чи інакше систематично згадуватися про наявність за кордоном націоналістів і створених ними за допомогою іноземних розвідок різних антирадянських організацій, то такі радіопередачі можуть створювати у радянських радіослухачів невірне уявлення про наявність контрреволюційних сил на Заході, а тому пропонувати їх для передач по союзній радіомережі, на нашу думку, не варто" [8, арк. 4].

Голови Комітету також надсилали до Ю. Смолича на узгодження пропозиції з приводу організаційних моментів його діяльності. 5 травня 1959 р. голова Комітету генерал-майор С. Вишневський писав: "Перш за все хотіли б з Вами порадитись з приводу важливого питання. Нам видається доцільним, якщо надійде дозвіл, провести влітку або восени ц.р. в Москві нараду членів Комітету, які проживають в Радянському Союзі, на якій окрім доповіді голови, про роботу Комітету і його чергових завдань можна було б обговорити також питання про форми і методи участі всіх членів Комітету в його роботі. Сподіваємося в найближчі терміни отримати Ваші зауваження про зібрання і щодо порядку дня" [8, арк. 5].

Вочевидь Ю. Смолич не завжди вчасно надсилав матеріали до журналу "Родина". Оскільки 27 липня 1959 р. редактор журналу С. Вагін у листі до письменника наголошував: "У попередньому листі ми просили Вашого сприяння в організації для журналу "Родина", що його видає Комітет за повернення на Батьківщину, коротких оповідань і нарисів про нашу радянську дійсність, про репатріантів, які повернулися на Батьківщину (з показуванням переваг їхнього теперішнього життя). На жаль, відповіді від Вас ми до цього часу не одержали. А між тим, ми гостро потребуємо подібного типу матеріалу. Тому ще раз звертаємося до Вас з проханням – до-

поможіть нам налагодити зв'язок з письменниками республіки. Буду дуже вдячний, якщо Ви напишете нам, що уже конкретно зроблено для організації необхідних нам матеріалів, кому із письменників і яка тема замовлена, до якого номера ми можемо розраховувати отримати перший матеріал” [8, арк. 6].

Загалом документи, що стосуються діяльності Ю. Смолича в Комітеті за повернення на Батьківщину, мають не систематичний характер і не відбивають всю повноту його діяльності в цій організації, проте уже наявний матеріал засвідчує про те, що сам письменник виконував складні завдання, що їх ініціювали в Москві, а він був звичайним виконавцем. У той же час контент-аналіз висловлювань Ю. Смолича щодо українського громадського життя за кордоном засвідчує, що найбільш вживаними епітетами щодо зарубіжних українських діячів були: найманці імперіалістів, пособники гітлеризму, бандити, запродавці, українські буржуазні націоналісти. Рефреном повторюються критичні випадки щодо УНР, галицьких сепаратистів з їх державою ЗУНР, бездержавна отаманщина та всілякі інші анархістсько-націоналістичні куркульські банди. І як висновок вживається фраза: “Історія безперестанної зради і запродавства українських буржуазних націоналістів страшна і кривава. Воістину історія гасла “самостійна Україна” це – кривавий літопис зради і запродавства” [6, с. 107]. У кожній брошурі засуджуються діячі УНР: М. Лівницький, С. Петлюра, В. Винниченко, релігійні діячі: митрополити А. Шептицький і Й. Сліпий, лідери українського національного руху С. Бандера, А. Мельник та ін.

Боротьба з українським буржуазним націоналізмом стала невід’ємною складовою життя Ю. Смолича. Один із чільних діячів Товариства культурних зв’язків з українцями за кордоном у кінці 1960-х – 1970-х рр. В. Чорний наголошує: “Навіть активні критики так званого українського буржуазного націоналізму усвідомлювали замовний характер цієї проблематики і свою невдячну роль у її розкручуванні. Складалося враження, що Москва боялася “укрбурнацу” більше, ніж “чистого” антикомунізму в усіх його наукових і практичних іпостасях – ревізійнізму, єврокомунізму тощо” [14]. Більше того, у тих, хто читав закордонну пресу, видання з метою активного протистояння українському буржуазному націоналізму, також змінювався світогляд. В. Чорний так про це пише: “У Товаристві для цього були особливо широкі можливості. Саме там я став постійним читачем багрянівських “Українських вістей” з німецького Нового Ульма. Серед інших політичних видань вони вирізнялися не тільки європейською культурою друку, а й змістом. Хай це комусь видається дивним, але, читаючи газету, особливо статті Івана Багряного, Василя Гришка, Григорія Костюка (на якого звернув мою увагу Юрій Смолич), Івана Майстренка та інших першорядних авторів, можна було краще зрозуміти бандерівців, мельниківців, двійкарів, монархістів – усе розмаїття емігрантського політикуму. Та й, ніде правди діти, інколи по-справжньому відкривалися очі й на наше радянське буття. Без перебільшення – це була школа, якщо не університет. З “УВ” я дізнавався й про своє високе та безпосереднє начальство. Іноді було цікаво” [14].

Сам Ю. Смолич залишив нам і свої потаємні думки щодо тієї справи, якою так чи інакше опікувався значну частину свого життя. Внутрішнє протиріччя письменника віддзеркалює добу і стиль поведінки упокорених. Його роздуми про українських і російських емігрантів й особливості їхнього можливого повернення на Батьківщину точно відбивають сутність того, що відбувалося. Російські емігранти – “... Вони повернулись, бо повертались в Росію, вони повернулись, бо повертались до своєї нації. – і нація була для них над усе: аби бути з нею вони, кінець кінцем, були згодні примиритися з яким завгодно політичним устроєм, – була б Росія, а там хоч хай який буде в ній соціальний устрій.

І саме за це – за любов до Росії, за свою – нехай своєрідну і класово-ворожу – одначе вірність своїй батьківщині, саме за те, що вони згодні були на все аби була Росія, – їх і простили, повірили їм, і підняли високо”. Українські емігранти не повернулися.

“Не повернулися, бо, як уважали вони, – нації, вимріяної державно, вони не мали, а, навпаки, як вважали вони, їх нація залишилася так само не державною, як була і до революції і в революцію – тоді, коли вони емігрували.

Не повернулися, бо хоча й зріклися контрреволюційних, традиційних чи яких це там ідеалів, вони залишилися вирослими саме з цих ідеалів у процесі боротьби за ці ідеали і проти інших (і революційних, і контрреволюційних) ідеалів, отже, не могли – не вміли – зрозуміти, що час іде (темпора мутантур ет нос мутамус) і новий час приніс і нові, інші та інакші, вимоги, іншу та інакшу і саму форму національного визволення.

Не повернулися ще й тому – і це не останнє, а найперше, що їх все одно і далі вважали б ворогами, нехай і не активними.

Бо: націоналізм же.

А український націоналізм, як відомо, явище антиросійське, коли з'являється, або виникає як відповідь чи відгомін на російський шовінізм, чи українофобство. 2.I.64" [11, арк. 13-14].

В іншому місці він роздумує про ефективність своєї боротьби з українським буржуазним націоналізмом.

"П'ять років минуло, як я головую в Товаристві культурних зв'язків з українцями за кордоном. Перед тим – три роки був членом берлінського Комітету за повернення на батьківщину. Їздив у Берлін.

Отже, вже вісім років як я, так би мовити, "впритул" маю справу із прогресивними українцями за межами рідної землі, і з українськими націоналістами різних формацій і модифікацій.

Постійно зустрічаюся з "прогресистами" – і керівниками, і рядовими членами, що приїждять туристами чи в делегаціях. Доводиться приймати – в делегаціях, чи туристських групах – і націоналістів, переважно – це мельниківського напрямку. А найбільше приїжджих – це нейтралі і формально не належні до організацій, ні прогресивних, ані націоналістичних, і суттю своєю звичайнісінькі обивателі, що не цікавляться ні чим, окрім власного добробуту.

Скільки прочитано за цей час газет – прогресивних і націоналістичних найбільше; скільки брошур, книжок і взагалі націоналістичної літератури.

І скільки написав за цей час статей проти націоналізму; видав і дві книги.

На жаль, доводиться констатувати: прогресивний ґрух звужується, меншає, слабшає. Націоналістичний – ширшає, збільшується, хоча й не міцнішає, бо роздирається чварами з середини.

... Причин такої ростищої переваги націоналістичного табору чимало – про це треба говорити докладно і довго, не в цих побічних записках, та й не про те зараз мова. Мова зараз принагідно про те, що серед тих причин є й наша вина. "Наша", "ми" – я маю на увазі ту політику, яку провадимо ми.

Я говорю зараз про ту політику, яку застосовуємо до українських людей, що живуть не на Україні і, починаючи з того, що не пускаємо їх на рідні села, коли вони приїждять туристами (немов – в інтересах додержання таємниць оборони!), і кінчаючи ставленням до самих націоналістів. Наша офіційна політика все одно тримається на "лобовому ударі", лайка в лоб та й усе. І це тільки розлючує націоналістичних провідників, а решту – націоналістична "середина" ба й самі націоналістичні організації. "низи" просто залишає в незламному проти нас опорі. В той час, як єдино правильною політикою тепер – по півстолітті майже після першої еміграції та по двадцяти роках після другої – може бути тільки політика розширення, політика відривання націоналістичних "мас" від націоналістичної "верхівки". І обставини для цього нині якнайсприятливіші; адже "вожді" націоналізму надто скомпроментовані за ці роки, серед "середняків" надто поширено розчарування не тільки цими "вождями", але й самими ідеями націоналізму, а "низи" і взагалі байдужі – за що їх весь час лають свої вожді, або й не від того, щоб узагалі топтати стежину до "порозуміння" з українським народом на Україні охоче йшли б на контакти, навіть, "згодні" на ... радянську владу й соціалізм, аби тільки було це "по-українському".

Не бити в лоб їх треба, отих скомпроментованих "вождів", ідеологів націоналізму, розвінчувати принагідно й самі концепції націоналістичної ідеології. А "середняків" та "низи" треба розширювати і ... прихилити. Так я не боюся цього слова – прихилити – нехай і не на шлях комунізму, звичайно, але бодай на стежку демократії. – там у країнах, де вони проживають, через ті стежки демократії знайдуться дороги й до контактів й з українським радянським народом і соціалістичними проблемами взагалі. Нині шлях до того справді відкритий, до нього ведуть стежки з різних обставин нинішнього світового життя.

В мені говорить зовсім не "примиренство" до націоналізму.

І не християнське всепроцєнство.

Ні. Тільки здоровий глузд.

10.I.66" [11, арк. 31].

Отже, Ю. Смолич не просто був одним із рядових діячів Комітету за повернення на Батьківщину, він став ідеологом і рупором радянської системи у боротьбі з українцями за кордоном.

Джерела та література:

1. Багряний І. Чому я не хочу вертатися до СРСР? / І. Багряний / Під знаком Скорпіона. З творчої спадщини письменника. Поезія, проза, публіцистика / [Упорядник та автор передмови Олександр Шугай]. – К.: “Смолоскип”, 1994. – С. 73–90.
2. Гриневич В. Служив у Петлюри артилеристом / В. Гриневич // Газета по-українськи. – 2010. – № 1056. – 9 липня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_yurij-smolich-sluzhiv-u-petlyuri-artileristom/346471.
3. Єсюнін С.М. Брати Смоличі: рік у Глухівській гімназії / С.М. Єсюнін // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – К.; Глухів, 2011. – Вип. 4. – С. 358–360.
4. Нора П. Історія як захист від політики / П’єр Нора // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-iak-zakhyst-vid-polityk>.
5. Русские писатели эмиграции: Биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре: 1921–1972 / [Сост. Н.М. Зернов]. – Boston: G.K. Hall & Co., 1973. – 181 с.
6. Смолич Ю. Вороги людства та їх найманці / Ю. Смолич. – К.: Державне видавництво Політичної літератури УРСР, 1953. – 120 с.
7. Смолич Ю. З народом чи проти народу / Ю. Смолич. – Берлін, 1958. – 81 с.
8. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 823. – Арк. 1–6.
9. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 824. – Арк. 1–3.
10. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 863 “В. Винниченко, Виписки з його творів. Спогади про нього та ін.”. – Арк. 1–15.
11. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 107 “Записи на схилі віку”. – Арк. 1–268.
12. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 410. – Арк. 1–22.
13. ЦДАМЛМ України, ф. 169, оп. 2, спр. 821. – Арк. 1–1звор.
14. Чорний В. Формула Івана Багряного: націоналізм як патріотизм / В. Чорний // Дзеркало тижня. – 2012. – №29. – 22 серпня. – С. 13.